

'Nette uitvoering en solide behandeling'

Het succesverhaal van de Utrechtse drukker Jacobus van Boekhoven

Het huis 'De Coninck van Poortugael', nu Voorstraat 14. Collectie Beeldmateriaal HUA

Op 27 juli is het 150 jaar geleden dat Jacobus van Boekhoven aan het Begijnhof een pand kocht waarin hij ging wonen en een drukkerij begon. In de ruim 100 jaar dat het bedrijf zijn naam droeg groeide het als kool, onder andere door de snelle invoering van nieuwe druktechnieken. Na de Tweede Wereldoorlog werd 'Het Kasteel' aan de Breedstraat de vestiging van een van de grootste bedrijven in de Utrechtse binnenstad. De naam Van Boekhoven boven een van de ramen van wat nu appartementen zijn is het enige wat nog herinnert aan de succesvolle drukker en zijn bedrijf.

MIEKE BREIJ

Omstreeks 1838 vestigden Huibertus van Boekhoven, zijn vrouw Gerharda Eggink en hun kinderen Jacobus, Gerharda en Adrianus

zich in het prachtige 17e-eeuwse huis 'De Coninck van Poortugael' aan de Voorstraat te Utrecht. Volgens de toen geldende wijkindeling en huisnummering woonde de familie op het adres Voorstraat

wijk H nummer 456. Het achterhuis kwam uit op de Predikherenstraat H 455. Ze deelden het pand aan de Voorstraat, dat meerdere verdiepingen telde, in die tijd met de familie Pfeil. Bovendien diende De Coninck van Poortugael als bedrijfsruimte. Vanaf 1843 vestigde de jongste zoon Adrianus Hermanus zich er als kapper en winkelier in parfumerieën. Ook vader Huibertus, die de kost verdiende als alleen werkende kleermaker en vrouwenhoedenmaker, had er zijn atelier. Gegevens over bedrijven in het 19e-eeuwse Utrecht zijn te vinden in de patentregisters. Wie een bedrijf wilde beginnen, moest daarop van stadsweg patent aanvragen en jaarlijks patentbelasting betalen.

'Alleenwerkende, primitieve drukker'

De oudste zoon, Jacobus trouwde op 10 juli 1844 met zijn drie jaar oudere buurmeisje Maria Elisabeth Pfeil. Het is onbekend waar of bij wie hij zijn opleiding in het drukkersvak heeft genoten. Misschien oriënteerde Jacobus zich in Duitsland en kwam hij daar in contact met zijn latere zwager Georg Joseph Fischer, boekdrukker uit Frankfurt. Jacobus van Boekhoven begon vlakbij zijn woonadres een kleine drukkerij in de Breedstraat wijk H 410 (thans nummer 7/9). Om klanten te werven plaatste hij in de *Utrechtse Provinciale- en Stads Courant* de volgende advertentie:

BOEKDRUKKERIJ TE UTRECHT

De ondergetekende met 1. Mei aanstaande zich alhier als BOEKDRUKKER vestigende, neemt bij deze de vrijheid, zulks ter kennis zijner geëerde Stad- en Landgenooten te brengen, zullende hij zich in alles, door eene

nette uitvoering en solide behandeling, hun vertrouwen zoeken waardig te maken.

Utrecht, 12 april 1844

J. van BOEKHOVEN

Voorstraat Letter H 456

Hij startte als 'alleenwerkende primitieve boekdrukker'. Dat zal dan geweest zijn met een hand-drukkers, aangezien er toen in de Utrechtse drukkerswereld nog geen stoomkracht werd gebruikt. Een jaar later nam hij twee knechten in dienst. Mogelijk was genoemde Georg Joseph Fischer, die in 1843 met zijn zuster Gerharda trouwde, één van zijn medewerkers. De zaken gingen kennelijk goed, want in 1846 steeg het personeelsaantal van twee naar zes knechten.

Het jaar 1847 bracht grote veranderingen met zich mee. Moeder Van Boekhoven Eggink overleed, vader Huibertus stopte met zijn kleermakerij en broer Adrianus Hermanus verplaatste zijn kapperszaak naar het achterhuis. Zij maakten daarmee plaats voor Jacobus, wiens drukkerij aan de Breedstraat te klein was geworden. In de volgende zes jaar was zijn bedrijf in zijn ouderlijk huis gevestigd en nam Jacobus nog eens drie nieuwe knechten in dienst.

Op de Voorstraat bood de drukkerij werk aan uiteindelijk veertien knechten, maar ook daar ontstond ruimtegebrek. Op 27 juli 1853 kocht Van Boekhoven 'Eene huizinge aan de westzijde van het Begijnhof, wijk H nummer 304' als nieuwe bedrijfsruimte. Meer dan een eeuw zou het bedrijf op deze plaats gevestigd blijven, inclusief de in 1864 en 1869 aangekochte naastgelegen panden aan de Breedstraat, die bij de drukkerij werden getrokken.

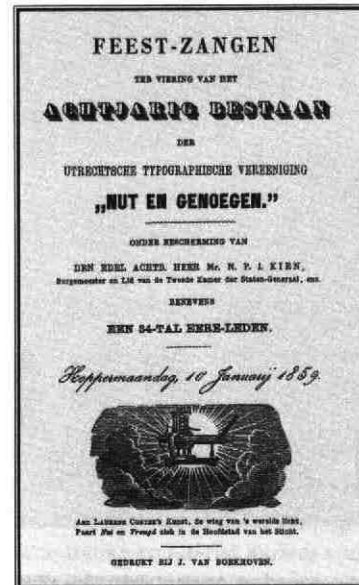
Nieuwe technieken

Tijdens de 19e eeuw ontwikkelde de drukunst zich snel. Nieuwe technieken en machines deden hun intrede en kregen ook een plaats in het bedrijf van Van

Boekhoven. Vijftien jaar na de stichting van zijn zaak kocht Van Boekhoven de eerste snelpers. Waarschijnlijk betrof dit een handmatig aangedreven pers, die voornamelijk werd gebruikt voor het drukken van kranten. Ook collega drukkers meldden in deze periode de aanschaf van snelpersen 'overeenkomstig de eischen des tijds, zoodat de voortbrengselen der Utrechtsche boekdrukkerijen in vele opzigten te regt worden geprezen'.

De uit Thüringen stammende Friedrich König (1774-1833) was aan het begin van de 19e eeuw de uitvinder van de eerste *Schnellpresse*, die hij in Engeland samen met Bensley en Bauer bouwde en vervolgens met Walter verder ontwikkelde naar de eerste cilinderpers. Ter vergelijking: een handpers leverde ongeveer 300 bedrukte bladen per uur en de snelpers 1.100 bladen. Bovendien was de te bedrukken oppervlakte papier aanzienlijk groter.

Naast de ontwikkeling van handpers naar snelpers en cilinderpers kwam aan het begin van de 19e eeuw de techniek van de lithografie op. Aloys Senefelder te München vond rond 1800 het principe van de steendruk uit. Hij ontdekte dat water en vet elkaar afstoten en tekende met vethoudende materialen op 'Solnhofense kalksteen'. Vóór het betekenen van de steun ontzuurt de lithograaf die en maakt hem vetgevoelig. Hij brengt de te drukken afbeelding aan met lithokrijt en tusche (een soort inkt). Het vette gedeelte van de vlakke steen neemt drukinkt aan, de andere delen die nat zijn, stoten inkt af. Na het inrollen met inkt kan de afbeelding (die in spiegelbeeld moet worden aangebracht) worden gedrukt met een handlitho-pers of met een 'lithographische snelpers'. De techniek van de steendruk werkt volgens het principe van de vlakdruk (er is geen hoogteverschil, dus geen reliëf tussen de steen en papier aanwezig).

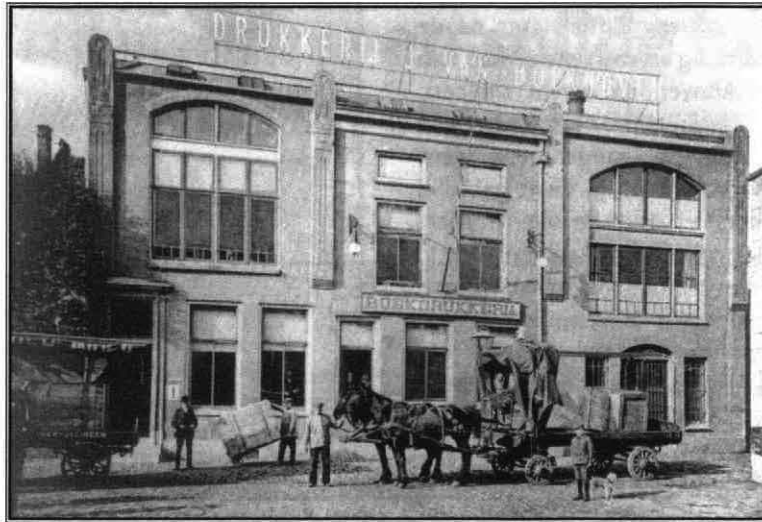

Titelpagina programma-boekje feestavond 10 januari 1859
Bibliotheek Het Utrechts Archief

Als boekdrukker heeft Jacobus van Boekhoven zeer waarschijnlijk ook van de lithografie-techniek gebruik gemaakt. Daar wijst ook het groeiende aantal persen in zijn bedrijf op. In 1863 had Van Boekhoven veertien knechten in dienst en waren er twaalf persen aanwezig.

'Nut en Genoegen'

Langzaam ging Van Boekhoven tot de grotere drukkers in de stad horen. Utrecht kende in het midden van de 19e eeuw acht drukkerijen, waarvan Kemink op het Domplein, P.W. van den Weijer aan de Ganzenmarkt en L.E. Bosch & Zoon aan de Korte Nieuwstraat de oudste en grootste waren met gemiddeld vijftien werklieden in dienst. Die werkten van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur en verdienden als volleerd medewerker f 5,- à f 8,- per week. In 1851 richtten de Utrechtse drukkers de *Utrechtsche Typographische Vereeniging 'Nut en Genoegen'* op, die onder bescherming van de burgemeester van Utrecht tot 1913 heeft bestaan. Alle letterzetters, boekdrukkers en boekbinders van 17 tot 50 jaar, die gezond, zonder kwalen en van onbesproken gedrag waren, konden lid worden. Na betaling van 25 cent werd de naam van de kandidaat op een ballotagelijst geplaatst, die op de verschillende drukkerijen rondging alvorens hij

kon worden toegelaten. In 1853 telde de vereniging 75 leden en 27 ereleden.

In de naam Nut en Genoegen vinden we de twee belangrijkste activiteiten van de vereniging uitgedrukt: een onderlinge verzekering en een jaarlijkse feestavond. Leden wisten zich verzekerd van een financiële tegemoetkoming bij ziekte, een uitkering bij overlijden en de verzorging van een eervolle begrafenis. Nadat ze een half jaar lang wekelijks 10 cent hadden bijgedragen, kregen ze bij ziekte een uitkering van f 3,- per week, gedurende maximaal drie maanden.

Eén keer per jaar - op *Koppermaandag*, de eerste werkdag na Driekoningen - vond er een feestavond voor de leden en hun echtgenotes plaats in 'Buitenlust' aan de Maliebaan. Aan het begin van zo'n avond trokken het bestuur, de patroons, de ereleden en de leden van de jaarlijks wisselende feestcommissie met hun vaandel voorop en onder het zingen van een gelegenheidslied de zaal binnen. Er werden voordrachten gehouden, er werd gezongen en gedanst en het eigen toneelgezelschap 'Laurens Coster' trad op. Alle aanwezigen ontvingen het programma met de teksten van de gelegenheidsliederen in een keurig verzorgd programmaboekje. Ieder jaar verzorgde één van de Utrechtse drukkers deze uitgave. In 1859 was dat J. van Boekhoven.

Groei en samenwerking

In het laatste kwart van de 19e eeuw kwam de drukkerij van Jacobus van Boekhoven steeds verder tot bloei. Tussen 1876 en 1883 steeg het aantal medewerkers van 32 naar 60, om daarna nog verder te stijgen. Het is opmerkelijk dat Van Boekhoven door de jaren heen geen of hoogstens vijf kinderen in zijn drukkerij liet werken. Drukkerij L.E. Bosch & Zoon had in 1887 62 volwassenen en 22 kinderen in dienst.

Voor zover na te gaan heeft van Boekhoven steeds een aantal vaste grote opdrachtgevers gehad. Zo verzorgde de drukkerij het drukwerk van de Staats Spoorwegen, later Nederlandse Spoorwegen geheten, wat varieerde van treinkaartjes tot spoorboekjes. Daarnaast had het bedrijf door het drukken van vele proefschriften, redevoeringen en bijzondere uitgaven (onder meer het *Album Studiosorum Academiae Rheno-Trajectinae 1636-1886*) een sterke binding met de Utrechtse Universiteit. Ook verzorgde Van Boekhoven adresboeken van de stad Utrecht, een Advertentieblad en enkele Utrechtse kerkbladen.

Als gevolg van de groei van het bedrijf en de daarmee noodzakelijke kapitaalbehoefte ging Van Boekhoven in 1879 een samenwerking aan met Klaas Kornelis van Hoffen, die medefirmant werd. Daarmee ontstond de firma J. van Boekhoven. In deze periode

deed de stoompers zijn intrede en wat het noodzakelijk maakte twee ketelhuizen bij te bouwen.

Sociaal bewogen man

Terwijl het bedrijf steeds groter werd, kreeg Jacobus van Boekhoven in 1879 een groot persoonlijk verlies te dragen door het overlijden van zijn vrouw Maria Elisabeth Pfeil. Hij hertrouwde in 1884 met de Haagse Adriana Johanna Leydenroth (1840-1917). Zij was een verdienstelijk schilderes en na haar dood liet ze enkele van haar doeken na aan het Centraal Museum te Utrecht.

Van Boekhoven was een maatschappelijk actieve man. Naast zijn functie als patroon van de drukkersfirma was hij meer dan vijftien jaar regent van het St. Eloijengasthuis aan de Boterstraat. In dit gasthuis was een in de 14e eeuw door het smedengilde opgerichte broederschap gevestigd. In Van Boekhovens tijd bestond dit gezelschap uit 52 heren die zich vooral bezighielden met liefdadigheid voor minder bedeeden. Daarnaast was Van Boekhoven een actief bestuurslid en later erevoorzitter van het *Boekverkopers College De Eendracht*.

Jacobus van Boekhoven overleed na een ziekbed op 14 mei 1897 in zijn huis aan de Van Asch van Wijckskade, waar hij sinds 1889 met zijn tweede echtgenote was gaan wonen. Hun huis aan het Begijnhof werd toen betrokken door één van zijn medewerkers, Hendrik Jacobus Schouten.

Het *Utrechtsche Provinciaal en Stedelijk Dagblad* nam een verslag op van de begrafenisplechtigheid die bijgewoond werd door familie, vrienden, leden van de typografische vereniging, vertegenwoordigers van De Eendracht en van één van zijn grootste opdrachtgevers, de Staats Spoorwegen. De aanwezigen roemden zijn vriendschap met de mensen uit zijn omgeving en zijn liefde voor de drukkerij en zijn personeel. Van Boekhoven had zich nooit geschaamd te me-

moreren hoe klein en onbetekend hij in 1844 was begonnen. De memorie van successie bevestigt dat Jacobus van Boekhoven, hoe klein hij ook was begonnen, aan het eind van zijn leven bepaald geen onbemiddeld man was. Doordat zijn beide huwelijken kinderloos waren gebleven, erfde zijn weduwe zijn totale vermogen dat op een waarde van meer dan f 250.000,- werd getaxeerd en voornamelijk uit onroerend goed bestond.

Hoge hoed en stijve boord

Met zijn overlijden kwam een einde aan het tijdperk van stichter en patroon Jacobus van Boekhoven, maar de groei van het bedrijf zette door. De dagelijkse leiding kwam in handen van zijn weduwe Adriana Jacoba van Boekhoven Leydenroth en zijn medefirmant Klaas Kornelis van Hoffen. Hoewel de drukkerij bleef groeien, brachten zij de werktijden terug tot 12 uur per etmaal. In 1899 leidde de aanschaf van een aanzienlijk grotere stoompersen en bijbehorende grote stoomketels tot een verbouwing van de drukkerij en de bouw van een grote schoorsteen.

Medewerker Ming haalde bij het 110-jarig bestaan van de drukkerij in 1954 herinneringen op uit zijn leertijd rond de eeuwwisseling en memoreerde dat rond 1900 van 's morgens 7 uur tot 's avonds 7 uur werd gewerkt. Een leerling verdiende in die jaren vijftig cent per week. De zettters werden gezien als 'meneren', die men zondags in de stad zag wandelen met hoge hoed en stijve boord in gezelschap van vrouw en kinderen. Een enkele maal kwam het voor dat er op zondag gewerkt moest worden en dat de zettters in pak en met hoge hoed op hun werk verschenen.

In 1904 was Van Boekhoven met zijn 87 medewerkers, na de boekplaat- en steendrukkerij van P.W. van den Weijer met 97 medewerkers, de grootste drukkerij van de stad Utrecht geworden.

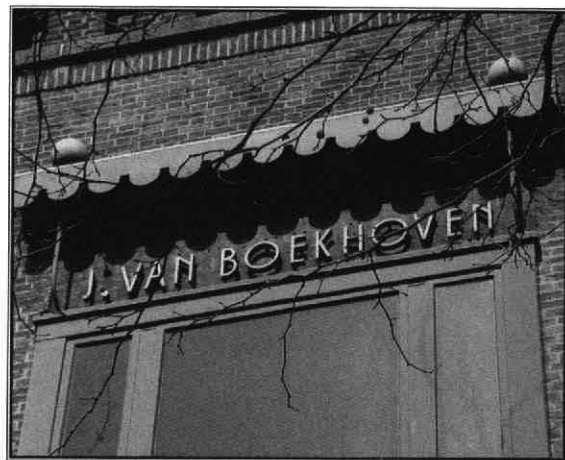
In 1907 overleed medefirmant Klaas Kornelis van Hoffen bij

welke gelegenheid Hendrik Gerlings (1875-1951) in het bedrijf van zijn schoonvader werd aangesteld. Als voormalig bankier hield hij zich bezig met administratieve en financiële zaken. Een neef, Willem Leydenroth van Boekhoven, werd medefirmant. Zij stichtten vanaf 1910 verkoopkantoren in Amsterdam, 's Gravenhage, Rotterdam en Groningen. In 1929 bleef Hendrik Gerlings na het overlijden van Willem Leydenroth van Boekhoven als enige beherende vennoot over. Door zijn goede verkooppolitiek volgde een periode van expansie tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Het aantal medewerkers liep op tot 350.

In de nacht van 14 op 15 augustus 1931 werd de firma Van Boekhoven door brand getroffen: de zetkerij en een gedeelte van het papiermagazijn gingen verloren. De druk van het spoorboekje mocht echter geen vertraging oplopen. Drukkerij Bosch BV aan de Korte Nieuwstraat 5 bood collegiale hulp waardoor het spoorboekje toch op tijd verscheen. Na de brand werden de drukkerij en binderij verbouwd en vond een uitbreiding aan de kant van de Breedstraat plaats.

Verdergaande modernisering

Drukkerij Van Boekhoven bleef ook in de eerste helft van de vorige eeuw met zijn tijd meegaan blijkens de nieuwe machines die er in de loop der jaren ingevoerd werden. Binnen de zettechniek waren sinds omstreeks 1885 twee nieuwe varianten mogelijk: de *linotype* (de matrijzen werden per regel met lood volgegoten) en de *monotype* waarbij de letters afzonderlijk werden gegoten. Omstreeks 1920 bestond de zetkerij van Van Boekhoven uit twee afdelingen: de oude zetkerij en de smoutzetterij. Op de oude zetkerij werden bijvoorbeeld de spoorboekjes van de Staats Spoorwegen voorbereid, terwijl op de smoutzetterij het kleine zetwerk werd vervaardigd dat diende

voor briefhoofden, rekeningen, circulaire en allerlei andere soorten handelsdrukwerk. Een tiental jaren later werd met de voorloper van de teletype-zetmachine gewerkt, een perforatorachtige typemachine, die vooral door vrouwen werd bediend.

Ook voor de voorbereiding van het drukken van illustraties voerde het bedrijf nieuwe technieken in: de *autotypie* en de *stereotypie*. Autotypie is het procédé waarmee een cliché wordt gemaakt van een door een raster opgenomen foto. Bij de techniek van de stereotypie worden vaste drukvormen vervaardigd van uit losse lettertypen en clichés samengesteld zetsel. Bij het drukken wordt hiervan een loden afgietsel gebruikt.

In 1927 volgde een belangrijke nieuwe druktechniek: de *offset*, net als de oude steendruk gebaseerd op de afstoting van water en vet. Ter vervolmaking van deze techniek had drukkerij Van Boekhoven later een eigen laboratoriumafdeling met meetinstrumenten om de pH-waarde van drukvloeistoffen te kunnen vaststellen en onderzoek te kunnen doen naar papiersoorten, droogtijden, verkleuringen, reflecties, het doorlopen van drukinkt en de zwartheid daarvan.

Ter gelegenheid van de uitbreiding in 1931 gaf het bedrijf een serie autotypieën uit onder de titel *Drukkerij J. van Boekhoven - Kijkjes in ons bedrijf*. Daaruit blijkt dat Van Boekhoven in die tijd beschikte over vier drukkerij-afdelingen

Herinnering aan de oude bestemming van 'Het Kassteel' aan de Breedstraat
Foto Mieke Breij

De zetterij in 1931
Collectie Beeldmateriaal
HUA

(ondere andere voor steendruk en lithografie), vier zetterijen, een lettergieterij, een stereotypeer-inrichting, verschillende papiermagazijnen, een binderij annex kantoorboeken-fabriek, een machinekamer en een stoomketelhuis. In 1933 kwam daar een koperdiepdrukkerij bij en in 1937 volgde een eigen cliché afdeling. Bij de koperdiepdruk worden afbeeldingen in een koperen plaat gegraveerd, waarbij de inkt wordt vastgehouden in de ontstane groeven.

Het Kasteel aan de Breedstraat

Net voor het begin van de Tweede Wereldoorlog werd het gebouwcomplex uitgebreid met een nieuwe vleugel aan de Breedstraat, waarbij het eerste deel van Het Kasteel (zo genoemd vanwege zijn uiterlijke vorm) ontworpen door J.F. Berghoef te Aalsmeer tot stand kwam. In 1946 verscheen het eerste nummer van het huisorgaan *Van 't Begijnhof*, nu een interessante bron voor de naoorlogse geschiedenis van het bedrijf. Op 6 mei 1949, ter gelegenheid van het 105-jarig bestaan, stichtte Hendrik Gerlings een personeelsfonds, dat later zijn naam kreeg. Het personeel vormde een hechte gemeenschap, waarvoor diverse activiteiten buiten werktijd werden georganiseerd. Zo bestond er een eigen fanfare-orkest. Met de grote verbouwing van 1951, eveneens onder leiding van architect Berghoef, kreeg de drukkerij van de Firma J. van Boekhoven aan het Begijnhof/Breed-

straat zijn definitieve omvang. De gehele vroegere bebouwing werd afgebroken om plaats te maken voor het gebouw dat tot 1968 in gebruik zou blijven. Hier werd in 1961 de eerste offset-rotatiepers in gebruik genomen. Twee jaar later volgde de plaatsing van tien rotatiepersen en de modernisering van de binderij. Na de uitbreiding in 1966 van een rotatiepers met drie units kon Van Boekhoven drukwerk leveren in massaal oplagen en vierkleurendruk.

De sinds 1921 bestaande commanditaire vennootschap werd in 1966 omgezet in de 'Naamloze Vennootschap J. van Boekhoven', waardoor investeringskapitaal makkelijker aan te trekken was. Het aantal medewerkers bedroeg in de jaren zestig 430 personen. Naast een grote veelzijdigheid aan drukwerksoorten, manifesteerde Van Boekhoven zich eveneens als uitgever. Boeken van beroemde Nederlandse schrijvers zoals Jan Wolkers, Marnix Gijsen, Harry Mulisch en Midas Dekker verschenen binnen het uitgeversfonds.

Het verdwijnen van een naam

Na de fusie van 1968 met drukkerij Bosch aan de Korte Nieuwstraat/Oudegracht, verlieten beide bedrijven hun panden in de Utrechtse binnenstad. De nieuwe Drukkerij van Boekhoven-Bosch NV met totaal 800 medewerkers betrok een nieuw complex aan de Europalaan op het Kanaleneiland te Utrecht.

Het laatste decennium van de 20e eeuw volgden nieuwe fusies en overnames. Zo kwam in 1992 een fusie met Drukkerij De Boer te Hilversum tot stand en werd de nieuwe naam *Koninklijke De Boer-Boekhoven NV*. Een jaar later volgden overnames en fusies met diverse andere bedrijven. Met de naamsverandering in *Roto Smeets De Boer NV* verdween de naam van Jacobus van Boekhoven definitief uit de Utrechtse drukkerijwereld.

Anno 2002 bedroeg de jaaromzet 700 miljoen euro en het aantal

medewerkers 4.000, werkzaam in vestigingen verspreid over zeven landen. De Utrechtse vestiging, waar 345 personen werken, werd onlangs onderscheiden met de *Gouden Z Award* omdat Roto Smeets Utrecht, naar het oordeel van de jury, vooroploopt in de scholing en ontwikkeling van zijn medewerkers.

Mieke Breij is medewerker studiezalen bij Het Utrechts Archief

Geraadpleegde bronnen in Het Utrechts Archief:

- Adresboek van de stad Utrecht
- Beeldmateriaal Voorstraat, Begijnhof/Breedstraat
- Bouwtekeningen van de stad Utrecht, 1853-1978
- Burgerlijke Stand van de stad Utrecht, 1844-1897
- Bevolkingsregister van de stad Utrecht, 1850-1890
- Feestzangen der Typographische Vereeniging 'Nut en Genoegen'*, 1853-1912
- Memorie van Successie kantoor Utrecht over het jaar 1897, inv. nr. 10/1063
- Registers van patentschuldigen in de stad Utrecht, 1835-1892, Stadsarchief inv. nr. IV-246 en V-246, wijk H
- Stadsalmanak*, 1870-1890
- Utrechtsche Provinciale- en Stads-Courant*, 15 april 1844
- Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 15 en 19 mei 1897
- Verslag van den toestand der Gemeente Utrecht*, 1851-1898
- Historisch Werkmateriaal, toegang 820, inv. nr. 242

Literatuur

- Campan, J.W.C. van, 'Het huis "D'Co-ninck van Poortugael"', in: *Jaarboek Oud Utrecht* 1979, 87-112.
- Dolfin, M.J. e.a., *Utrecht. De huizen binnen de singels* ('s-Gravenhage, 1989).
- Evers, G.A., 'Nut en Genoegen te Utrecht', in: *De Tampon, orgaan voor leerlingen en oud-leerlingen der School voor de Grafische Vakken te Utrecht* (1942/1943) 136-151.
- Hulzen, Dr. A. van, 'Alleen de naam herinnert nog aan het Begijnhof', in: *Utrechts Nieuwsblad*, 10 februari 1979.
- Van 't Begijnhof, huisorgaan van de drukkerij J. van Boekhoven N.V.*, 1951-1968.